

Buda és Pest köztisztasága 1830 és 1867 között

Az alábbi szavakkal kezdődött „Pesth Várossa Tanácsának” 1830 Szt. Iván havának 21. napján közzétett rendelete: „Mint-hogy a Tisztaságnak Fenntartására, minden Városban . . . rendelni el kerülhetetlen szükséges, annál fogva, . . . pontos megtartásul kö-zönségessé tétetik.”.

Bár ez a rendelkezés nem az utcák takarítására és tisztántartására vonatkozott, mégis mér földkövet jelentett városunk köztisztaságának történetében, mert az ezt megelőző általános jellegű rendelkezésekkel szemben első ízben tartalmazott pontosan körülírt, átfogó intézkedéseket a hulladékok összegyűjtésére, lerakására és elszállítására, s lerakódóhelyek megjelölésére.

Az út hosszú és fáradtságos volt idáig.

Buda visszafoglalása után, 1686-ban a városból csak üszkös romok maradtak, és a lakosság elmenekült. Az első hivatalos ház-összeírásra 1696-ban került sor. Ekkor már 216 házat számláltak össze, s a lakók száma 1500–2000 lehetett. Ezután Buda lakossága — főleg betelepítések révén — meglehetősen gyorsan szaporodott, és 1782-ben már elérte a 23 000-et, míg ugyanakkor Pest csak 17 558 lakost mondhatott magának. Tizenhét évvel később — 1799-ben — a pesti polgárok száma már 5000-rel több volt, mint Budáé, s népesség tekintetében évről-évre mindjobban maga mögött hagyta nagymúltú testvérvárosát.

Buda visszafoglalásától a XVIII. század végéig köztisztaságról úgyszólván beszélni sem lehet.

A vízhiány és csatornázatlanság hosszú évtizedeken át megbénította a köztisztaságra irányuló törekvéseket. A két városnak az 1700-as évek végéig, sőt azon túl is mezőváros jellege volt. Emeletes házainak száma csekély, s a város területéhez képest maga a városmag igen kis helyet foglalt el.

Még 1844–48 közötti években is a Belvárosnak 2/3-a, a Józsefvárosnak pedig 96%-a földszintes házakból állott, és jelentős területeket használtak mezőgazdasági művelésre.

A XVIII. század siralmas köztisztasága azonban lépésről-lépésre javult. A városok fejlődésével a lakóterületek sűrűsége növekedett. A tömegek összezsúfoltsága meg-

könnyítette a járványok terjedését, miután itt kevésbé volt mód az elkülönítésre, mint vidéken. A járványok pusztítása a városokban igen nagy méreteket öltött.

A két város tanácsa felismerte a szabad ég alatt heverő szemétdombok és bomlási anyagokat tartalmazó hulladékok fertőzésének veszélyeit, s igyekezett különböző rendszabályok kiadásával a köztisztasági állapotokat javítani. E szemmel látható javuláshoz hozzájárult a lakosság — ezen a téren is tapasztalt — egyre növekvő igényessége. Igen találóan jegyezte meg a múlt század végén egyik közírónk „Reinlichkeitswesen” c. kis munkájában, hogy minél jobban fejlődik egy város, s minél nagyobb teret hódít az általános műveltség, annál követelőbbnek lép előtérbe a polgároknak a tisztaság, nevezetesen a köztisztaság iránti kívánalma.

Ebből az elvből kiindulva nagy jelentőséget kell tulajdonítani II. József reformjainak s Buda iránti érdeklődésének, továbbá a reformkori megmozdulásoknak és a József nádor kezdeményezésére 1808-ban megalakult „Szépitő bizottmány” tevékenységének. Nem kétséges, hogy a „Szépitő bizottmány” működése igen termékenyen hatott a városrendezésen és az akkori igényeknek megfelelő új építkezéseken túlmenően a városképet befolyásoló közterületek tisztántartására, egyszóval a köztisztaságra. A város csinosításával ugyanis mindinkább tűrhetlenné vált az utcák elhanyagolt, piszkos, sáros és poros állapota, a konyhai és utcai hulladékok tömege, mely a városról nyert külső benyomást is erősen lerontotta, de azok eltüntetése közegészségügyi szempontból is szükséges volt.

A cikk kezdetén említett rendelet megjelenése előtt rendszerint a Dunaparra hordták a szemetet s a hulladékot. Az előzményekről Tölgyessy (Eichholz) János városkapitány beszámolójából értesülünk. E vizsgálat — ma úgy mondanánk: előzetes felmérés —, eredményét terjesztette elő a kapitány 1830. június 16-án a Tanács elé.

Az 1830. június hó 21-éről keltezett rendelet csak tiltó rendelkezéseket tartalmazott, és 5 szemétkioldó helyet jelölt ki, de a szemétkioldásáról nem intézkedett. A ki-

jelölt szemétkioldó helyekre történő szállítás az érdekelt polgárok feladata volt. A házi és utcai szemétkioldás első intézményes — de még mindig nem kötelező — elfuvaroztatása Emmerling János vállalkozó nevéhez fűződik. E rendkívül élelmes pesti polgár — aki egyébként az akkori Pest ismert alakja, a Redoute bérlője, s bálrendezője volt —, 1840. május hó 1-től kezdődően fuvarozta el minden második napon kizárólagos joggal az általa toborzott ügyfeleinek — háztulajdonosoknak — házi szemétkioldását.

Nem volt rossz üzlet ez, mert az elfuvarozásért Emmerling a földszintes házak után 24 krajcárt, az egyemeletes és a kétemeletes házak tulajdonosaitól pedig 48 krajcárt, illetve 1 forintot szedett be havonta.

Miután a kezdeményezés igen jól bevált, a bérleti jogot a város meghosszabbította. A későbbiekben az utcai szemétkioldását Hochhalt György vállalta, s 1848-ig a két vállalkozó végezte az utcai, valamint a házi szemétkioldását.

A pesti sajtó is írt erről az eseményről. Igen érdekes e vonatkozásban 1846-ban a Pesther und Ofener Zeitung „Die Licitation der Gassenreinigungsführen” című tudósítása. Hochhalt György részére kiállított engedélyokiratot Pest város kapitányi hivatala 1846. II. 15-én hirdetmény formájában tette közzhírré. A hirdetmény — mely 1848. júniusáig engedélyezte a szemétkioldás jogát —, felsorolja a fizetendő díjösszegeken kívül a szemétkioldásra rendelt, s kijelölt helyeket is.

Az 1830 előtti években, de még ezt követően is a Belváros utcáinak tisztítását és seprését rabokkal végeztették, s ez a tisztítási mód 1845-ig volt szokásban. Ekkor jelenti lelkendezve a Nemzeti Újság egyik száma, hogy az utcatisztítást a jövőben már nem rabok végzik. A krónikák szerint azonban nem szűnt meg véglegesen a rabok utcatisztításra való felhasználása, mert a közrend elleni kihágások elkövetőit a pénzbüntetés behajthatatlansága esetén a későbbi évek folyamán is meghatározott idejű s közmunka jellegű utcatisztításra kötelezték. Érdekes Paur Max Félix korabeli rajza az utcaseprő rabokról, hol jól meg lehet figyelni a rabok lábán levő vasat, s az összekötő láncot.

Járda még a Belvárosban is csak elvétve akadt. Még 1839-ben is ritkaság volt a gyalogjárda. Ez kitűnik a „Jelenkor” 1839. évi július 13-i számából, mikor is erről így ír: „Pest utcái egymásután magosabbra töltetnek s így a gyalogjárdák jobban szaporodnak. E napokban végzik a Nagy Híd utca újabb kövezését, melynek most mindkét oldala gyalogjárdává . . . rakatott ki.” Hogy ennek ellenére milyen sár lehetett a pesti utcákon, erről is sokszor szól a krónika. Mi csupán egy példát idézünk a számos hírlapi cikkből. „A színház (Nemzeti színház) előtt . . . rendszerint száraz lábbal juthatni a négy-szöges kövű járdán a színházig, de ott aztán minden kitérhetési menedék nélkül bokáig kell a sárban járni.” (Jelenkor 1839. december 14. szám) El lehet ezek után képzelni, milyen volt a többi utca állapota.

Utcaseprő rabok (Paur Max Félix egykorú rajza)

Igen figyelemreméltó az 1836-ban „Instruction für die Districts Commissäre” címen megjelent rendelet.

A közbiztonság feletti felügyelet s örökös ugyanis a városi Tanács hatáskörébe tartozott. A rendőri teendőket és az ellenőrzést végző személyzet — darabontok, éjjeliőrök stb. — élén a városkapitány állott, ki a „Districts Commissär”-ok, illetve a fertálymesterek útján gyakorolta e tisztjét.

Ezt megelőzően — visszamenőleg több évtizedre — számos rendelkezés tiltotta a szemét felhalmozását és az utcákra való kiöntését. Ennek ellenőrzése s adott esetekben az intézkedések s feljelentések megtétele, közbiztonsági természetű feladataik mellett a fertálymesterek kötelessége volt. A feljelentéseket közvetlenül a városkapitány helyettesének adták át.

Ennek az 1836. szeptember hó 29-én kelt, s báró Mednyánszky A. királyi biztos aláírásával ellátott utasításnak 12. és 13. §-ára kell különösen felfigyelni. Az előbbiben feljelentések kötelező megtételét írják elő az esetekben, ha az utcákon vagy a járdán a közlekedést akadályozó kavics- vagy törmelék-halmot stb. észlelnek. A következő szakasz pedig felhívja a fertálymestereket arra, hogy az utca tisztaságára különös figyelmet szenteljenek, a szemetet, dögöket és trágyát s egyéb szennyezettséget távolítsák el, s amennyiben az arra kötelezett személyt ezt vonakodnék végrehajtani, a feljelentést ellene azonnal tegyék meg.

Az 1837. évi „Pesther und Ofener Wegweiser” felsorolja a városkapitányhoz tartozó fertálymestereket, körzetfelügyelőket, akiknek száma ebben az időben 23 volt.

Panaszok természetesen bőven akadtak, s azokkal a sajtó is foglalkozott. Időnként helyt adtak egy-egy cikknek, mely bírálta és kifogásolta az utcák szemetes és piszkos voltát. A porról és sárról Széchenyi is írt, de az akkori viszonyok s az adott keretek között a Belváros tisztasága a kor színvonalán állt. De nem csupán bíráló, hanem dicséretes szavak is elhangzottak. Az utcák tisztántartásához ugyanis, az utcák öntözése is hozzátartozott. Erre abban az időben az első nyomot a Honművész 1833. évi egyik számában találjuk, amikor lelkesen adja hírül, hogy a belvárosi „pesti kalmárok”, vagyis kereskedők, boltjaik előtt „fogadott embereik által, kiket hónapoként fizetnek, a nyári száraz

„Pesth Várossa Tanácsának” 1830-ból származó rendelete

Mint hogy a Tisztaságnak Fenntartására, minden Városban

Bizonyos helyeket, a hol a sepredek, és más szemét, téli időben pedig az házakból ki hordandó Hó és Jég illendően, és a Lakosoknak ártalma nélkül le rakodhasson, rendelni el kerülhetetlen szükséges, annál fogva, az e Részben felsőbb Helyreül érkezett kegyelmes Intézetnek következtésében szabad Királyi Pesth Várossának Tanácsa által Tudomány és pontos megtartásul közönségesse tétetik:

Először: Hogy azon Sepredek, ágybéli szalma, és más szemétnak Lerakodása, melly az Házakból ki hordatik, tsupán az itt meg határozott, és fell állítandó oszlopok által ki jelelt helyeken engedtetik meg, és pedig

- a) Duna Partján az egyesült Molnár és Halász Tónak elejétől végéig.
- b) A Váti Ut mellett fekvő Remekházy Házában kívül találkozó két Mélységekbe.
- c) Theresia Várossában a Linea Árkon belül a volt vesztő Helynél találtató Gödrökbe.
- d) József Várossában, részszerent a Tavasz Mező Utzában lévő üres Ház helyre, részszerent pedig a Marha Vásár Tájékan látható Mélységekbe.
- e) Ferentz Várossában az ugy nevezett Egyház Fundusan, és azon Gödrökbe, mellyek a két Szarvasnak által ellenében fekvő Gróf Fesztetics Szántó földjénél vagynak.

Más odszor: Hogy téli időben a kő Fallal kirakott Duna Partjátul a Cs. Királyi Dohány Epületig az Jégnek és Hónak le rakodása tilalmas; e Végre tehát a Belső, Leopold és Ferentz városi Lakosoknak számára Használtatásul, a mondott Tájékon fellyül és alul lévő Duna Partya rendeltetik, ugy mindazonáltal, hogy ezzel a közös Menetel ne gátoltasson. — Továbbá az Jég és Hó a Váti Ut mellett találtató Mélységekbe, Kerepesi Lineán kívül a volt Sertvés Állások Helyén, és a Barom Vásár Tájékanak végén rakódhatik le; ezen meg határozott Tájékokon kívül pedig Szemetet, vagy Havat és Jeget le rakni, az Altalhágokhoz mérsekendő el kerülhetetlen Büntetés alatt tilalmaztatik.

Harmadszor: Hogy ezen Rendszabásnak közhirül adásával a Szolgáló Tselédeknek, és más Szemét hordó Személyeknek testi Büntetés alatt Sepredeket, vagy más Szemetet az Házakból Puttonyban, kosárban vagy Taligán ki hordani tiltatik; hanem ezenül a Szemétnak ki Takarítása tsupán kotsikon a fenn ki jelelt Helyekre engedtetik meg; annál fogvast az Házi Birtokosoknak meg bagyatik: hogy folyó Esztendei Szent Jakab Havának utolsó napjáig Házaikban vagy Szemét tartó Gödröket készítettetni, vagy, ha ez az Háznak Terségtelensége miatt, vagy más okkul meg nem történhetne, e végre Fa Hámbárokat tartani el ne mulassák, hogy azokban a szemetet tartani, és megtelvéen kotsin a kiszabott Helyekre ki hordani lehessen.

Ezen Rendelesnek annál bizonyossabb Fogantját reményli a Városi Tanács, mivel meg vagyon arrul győződve: hogy a Lakosoknak egesseges Állapottyához szükséges Tisztaság egyedül illy módon szerezethetik meg. Kült szabad Királyi Pesth Várossa Tanácsának 1830 Esztendei Szent Ivan Hava 21-en tartottt Ülésebul.

napokon nem csak kétszer napjában öntöztetik boltjaik elejét, hanem azonkívül tisztára is separtetik, mely utóbbi munkát már őszkor és télen is megtették.”

Az öntözés szokása úgy látszik elfogadottá vált, sőt azt kibővítették és intézményesítették. Erre vall a „Jelenkor” 1839. évi június hó 22-i számában megjelent alábbi kis hír.

„Scheibl József a városi tanácsul engedélyt kapott a hídtul a városi tisztviselő utcák napenkénti öntözéseire, mit a vállalkozó aláírás útján szándékozik létesíteni s ezzel felszólíttatnak Pestbuda lakosi, hozzájárulásukkal e vállalatot virágzásba hozni... az utcák naponként egyszer, kétszer, sőt szükség esetén többször is fognak öntöztetni...”

Július elsején veendik kezdetüket az öntözések.”

Ez a kis hír nemcsak azért tarthat különös érdeklődésre számot, mert „Pestbuda” így egybeírva fordul elő a szövegben, hanem mert több mint százharminc évvel ezelőtt naponként többszöri öntözést említ. Ez a „szükség esetén többször is” kitétel az utcatisztításra vonatkozóan a ma is hatályos köztisztasági rendeletben is megtalálható.

Az 1848. évből rendkívül érdekes adatunk maradt meg. Köztudomású, hogy államférfiaink közül pl. Széchenyi István mennyire felismerte a köztisztaság fontosságát, de amint alább láthatjuk, erre Kossuth figyelme szintén kiterjedt.

Budavárnak a honvéd seregek által 1849. május 21-én történt visszafoglalása után mind Budán, mind Pesten siralmas állapotokat találunk. A helyzet sürgős intézkedést követelt, s ezt maga Kossuth tette meg.

Az érdekes leirat így szól:

„Budavárában azonkívül, hogy az utcákon, főleg pedig a volt várfalak mentében még a vár ostromlása idején elszórt szemét nagyobb részt még most is ott hever; újabban a városi hatóság intézkedése folytán még a házakban meggyűlt szemét is a lakosok által az utcára hányatik, hihetőleg azon reményben, hogy ezen összehalmozott szemetet a várfalak lerontásán dolgozó katonaság fogja onnan kitararítani.

A tisztaság ezen elhanyagolása által összehalmozódó szemét, főleg jelen nyári időben, a lég megromlására, s így a közegészség állapotára legkárosb befolyással bír.

Hogy tehát e tekintetben minél előbb célszerű intézkedés történjék, felkérjük a t. Minisztérium, miszerint a budavári hatóságot oda utasítani szíveskedjék, hogy sem most, sem jövőben az utcákra, a volt várfalak mentében, vagy a hegyoldalra semminemű szemetet lehányani ne engedjen, hanem minél előbb kellőképp és szigorúan intézkedjék, hogy valamilyen az eddig meggyűlt, úgy az ezután meggyűlendő szemét is a váron kívül alkalmas helyre kihordassék.”

Aláírás: „A Kormányzó úr megbízásából Asbóth őrnagy sk.”

Az aláíró Asbóth Sándor, Kossuth katonai irodájának vezetője volt. A leiratot Szemere Bertalan belügyminiszter részére 1849. június hó 1-i keltezéssel adták ki.

Ezt követőleg Szemere Bertalan Hajnik Pált utasította a szükséges intézkedések végrehajtására. Ez az utasítás „An den Herrn Sectionsrat Paul Hajnik” címmel a Pester

Zeitung 1849. évi június hó 10-i számában jelent meg.

A szabadságharc bukása után — hasonlóan az 1686 utáni évekhez — katonai közigazgatást vezettek be, majd egyes közrendészeti és közigazgatási ügyeket a rendőrigazgatóságok hatáskörébe utaltak át. A köztisztaságra vonatkozó ellenőrzés azonban városi intézkedési körben maradt. Az erre irányuló rendelet 1852-ben látott napvilágot, s többek között az alábbiakat tartalmazta.

„... az eddig főmált városkapitányságok és alkapitányságok hivatalos működése megszűnik s (teendőik) ... melyek világosan a cs. és kir. rendőri hatóságoknak nem adatnak át, mihez leginkább a tisztaság, egészség ... építés, vásár ... ügye fölötti felügyelet tartozik, Pest, Buda és Óbuda városok tisztviselőségénél meghagyatnak.”

A következő években az utcák tisztasága újra a sajtó egyik kedvelt témájává vált, s mert valóban visszaesés következett be e téren, felmerült egy újabb átfogó rendelet kiadásának a szüksége.

Erre 1856. január hó 31-én került sor. Ezen a napon megjelent ugyanis báró Augusz alelnök aláírásával a cs. és kir. helytartósági osztály kétnyelvű rendelete az „Utca-tisztasági rendtartás Pest, Buda és Óbuda számára” (Strassen-Reinlichkeits-Ordnung für Pesth-Ofen und Alt-Ofen).

Ez az igen gondosan összeállított és 14 szakaszt magába foglaló rendelkezés részletesen összegezi a tisztántartással kapcsolatos teendőket és azok megszűnő ellen egy 1854. április 20-án kelt császári rendeletre való hivatkozással meglehetősen súlyos, — 1 Ft-tól 100 Ft-ig terjedhető pénzbírság, vagy 6 órától 14 napig tartó letartóztatás — büntetéseket helyez kilátásba. Pár évvel később, 1861-ben, Thaisz Elek főkapitányral az élen, felállították a pestvárosi rendőrséget, s a továbbiakban ez a hivatal járt el köztisztasági ügyekben is.

Időközben természetesen különböző főkapitányi rendelkezések foglalkoztak a köztisztaság s közte a hóeltakarítás kérdéseivel is. Ilyennek tekinthető a „Sürgöny” című hivatalos lap 1862. évi 19. számában megjelent hirdetmény, mely újólag kitér a járdák és gyalogutak tisztántartására, a síkosságnak megszüntetésére, s a lehullott hó elvitelére.

Két évvel később, 1864-ben jelent meg egy új „Szolgálati utasítás pestvárosi rendőrbiztosok számára” c. könyvecske. (Dienstes Instruktion für die Ordnungs-Kommissäre Pesth.)

Ennek 14. §-a az építkezések s az utcai rend fenntartása tekintetében a rendbiztosok számára elrendeli „az ellenőrködést”. Tiltja az építkezésekkel kapcsolatban — különböző előírások kíséretében — az építkezési hulladék helyszínen való hagyását, míg az utcai rend c. fejezet alatt különösen a 13—16, 19—20, 22, 26, 27 és 30. pontokban ír elő szigorú tilalmi rendszabályokat, ismételt kimondva, hogy „kötelesek a háztulajdonosok a házaik előtti járdát mindig tisztán tartani...”

Itt megint figyelemreméltó a „mindég” szócskának a szövegbe való beiktatása. Eből a szolgálati utasításból is világosan kitűnik, hogy a köztisztaság érdekében milyen

hatalmas előrehaladást ért 1820-tól a rendelet kiadásáig.

Még ugyanaz a rendelet tartalmazza a városi tisztviselői rendeletet is. Ezen a rendeleten kívül a „Strassen-Ordnung in Ofen” című rendelet is tartalmazó rendelkezéseket.

jelent a rendeletek sorában s kiegészítést nyert a budai helyi sajátosságokkal s e körülményből eredő követelményekkel.

Jellemző az 1867 előtti rendeletekre, hogy azok csak részben érintették még a szigorúan vett köztisztaságra vonatkozó teendőket s előírásokat. Abban az időben még a közrendészeti, lakbérleti, közlekedésügyi, építésügyi, élelmiszerezésügyi s az állategészségügyi rendelkezések elegendően jelentkezték a köztisztaságra vonatkozó előírásokkal s szabályrendeletekkel. Ez a sokrétűség megmutatkozott az ellenőrző közegek hivatali munkáinál és teendőik végzésénél is. Az idők folyamán lassan szétváltak a különböző feladatkörök, s a köztisztasági előírások mindinkább jelentősebb szerephez jutottak.

Ez természetesen tűnik, ha az utcák akkori burkolatlanságára, a csatornázatlanságára s általában a múlt század közepéig uralkodó kezdetleges közegészségügyi állapotokra gondolunk. Kezdetben a három város utcáit — különösen a külső részekben keresztülhúzó sokszor eldugult árkú, bűzös utcákat — mint erre már utaltunk —, ritkán, rendszertelenül, rabokkal vagy kóbor cigányokkal csak alkalmoszerűen takarították, vagy egyáltalában nem tisztogatták. A vízzel takarékoskodtak, tehát öntözésre is ritkábban került sor. Lassan-lassan, lépésről lépésre haladva a város fejlődését követve igyekeztek a köztisztasági viszonyokon is javítani. A mai értelemben vett korszerű rendelkezések kiadására már csak 1867 után, 1868-ban került sor, azonban ennek taglalása már nem a cikk keretébe tartozik. A szóban forgó rendelet címe egyébként „Köztisztaság és közegészségügyi szabvány” volt, és azt Pest városának közgyűlése 1867. december 18-án tárgyalta. (Kihirdették Hatósági Szabályok [Behördliche Statuten címen] 1868. január 15-én.)

Mindenesetre megállapítható, hogy a tárgyalt időszakban sem maradtunk el Európa nagy városainak köztisztasági állapotától, a kezdeti lemaradást behoztuk, sőt a korabeli rendelkezésekben sokszor előremutató gondolatokat is találhatunk.

Befejezésül a közismert Schams-féle könyvből idézünk két sort, melynek 327. oldalán Strassenpflege und Reinigung című fejezetében megfelelőnek mondja Buda és Pest utcáinak tisztaságát. Ez magyar fordításban a következőképpen hangzik: „Egyébként a városi kapitányság közegeinek dicséretére mondván az utcai tisztaságra, különösen a belvárosban nagy gondal ügyelnek...” (Franz Schams: Vollständige Beschreibung der Stadt Pesth...)

Még meg kell jegyeznünk, hogy a záróév 1867 évvel megjelölt időpontja nem csupán a politikai fordulatra utal, hanem, mint említettük, a viszonylag független új időszakban egy korszerűbb, összefogó s az eddiginél eredményesebbnek tűnő rendelkezésnek adott helyet, s ezzel a fővárosunk köztisztaságának történetében is új fejezetet nyitott meg.